

“Echo’s van de Grote Oorlog”

Feiten en fictie over de gevolgen van de Eerste
Wereldoorlog in Zuidwest-Friesland

Inhoud

Woord vooraf.....	2
Inleiding.....	3
Oorzaken en aanleiding van de Eerste Wereldoorlog.....	3
Verloop van de oorlog.....	6
Nederland in de Eerste Wereldoorlog.....	8
De gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in Zuidwest-Friesland.....	10
Het distributiebedrijf van Baarderadeel.....	13
Een warm thuis in Bolsward: de kinderen uit Wenen	16
Een nieuwe start: de vlucht van de familie Dubeloy naar Hemelumer Oldeferd en Noordwolde	18
Het dagelijkse leven in Hennaarderadeel.....	20
Hoop op betere tijden bij de vissers uit Hindeloopen.....	22
“Misschien was het gewoon een foutje”; bakker in IJlst fraudeert met witbrood.....	24
Principes boven plicht: Pieter van der Veen’s uit Sneek moedige besluit tot dienstweigering.....	26
Vluchtelingen in Stavoren.....	30
‘De mijn aan den zeedijk’; hoe een buurtschap in Wonseradeel in een ruïne verandert	31
Solidariteit in Oorlogstijd: Het Steuncomité van Workum	32
De zwarte herfst van 1918 in Wijmbritseradeel.....	34
Geraadpleegde bronnen	36

Woord vooraf

De Eerste Wereldoorlog staat bekend als een conflict dat vooral België, Frankrijk en Duitsland heeft geteisterd, maar de gevolgen ervan reiken veel verder dan de slagvelden. Ook in de vroegere 11 gemeenten van het huidige Súdwest-Fryslân (Baarderadeel, Bolsward, Hemelumer Oldeferd en Noordwolde, Hennaarderadeel, Hindeloopen, IJlst, Sneek, Staveren, Wonseradeel, Workum en Wijmbritseradeel) laat deze oorlog zijn sporen na. Hoewel Nederland neutraal blijft, ervaart onze regio de impact van vluchtelingenstromen, economische beperkingen en maatschappelijke spanningen.

Deze publicatie brengt deze vaak onderbelichte kant van de oorlog tot leven. We verkennen hoe inwoners van dorpen en steden de turbulentie van deze tijd ervaren. Hoe gaat men om met de komst van Belgische vluchtelingen? Welke invloed hebben de blokkades en tekorten op het dagelijks leven? En hoe verandert het landschap van solidariteit en saamhorigheid in deze kleine gemeenschappen? De verhalen zijn gebaseerd op archieven en historische kranten (zie www.detiid.nl/gemeentearchief) en deels fictief, geschreven met behulp van kunstmatige intelligentie (ChatGPT). Samen schilderen ze een rijk beeld van een tijd waarin onzekerheid en vindingrijkheid hand in hand gaan.

Met deze publicatie willen we niet alleen inzicht bieden in een belangrijk hoofdstuk van onze lokale geschiedenis, maar ook een brug slaan naar het heden. De lessen van toen – over veerkracht, samenwerking en gastvrijheid – hebben immers nog steeds waarde. We hopen dat dit werk inspireert tot reflectie, dialoog en een dieper begrip van onze gedeelde geschiedenis.

Veel leesplezier!

Bolsward, januari 2025

Gemeentearchief Súdwest-Fryslân

Inleiding

Oorzaken en aanleiding van de Eerste Wereldoorlog

In de jaren voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog is Europa verdeeld in twee rivaliserende blokken van grootmachten. Aan de ene kant staat de Triple Entente, bestaande uit Frankrijk, Rusland en Groot-Brittannië, en aan de andere kant is er de Triple Alliantie, bestaande uit Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië. Dit systeem van allianties is bedoeld om de machtsbalans in Europa te handhaven, maar creëert tegelijkertijd een broeikas voor conflict, omdat elke militaire actie van een land een domino-effect kan hebben op andere landen die door verdragen met elkaar verbonden zijn. Duitsland, sinds de eenwording in 1871 een belangrijke Europese macht, heeft zich als doel gesteld de dominante macht in Europa te worden. Dit komt tot uiting in de ambitie van keizer Wilhelm II om een wereldimperium op te bouwen. Dit streven naar mondiale invloed, gecombineerd met de snelgroeiende Duitse industrie en militaire macht, wekt de bezorgdheid van andere landen, vooral Groot-Brittannië, dat in zijn maritieme superioriteit bedreigd wordt door de opkomst van de Duitse marine. Aan de andere kant staat Frankrijk, dat sinds de nederlaag in de Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871 zijn nationale trots heeft moeten herwinnen. De verwoestende nederlaag heeft ervoor gezorgd dat Frankrijk vastbesloten is om zijn verloren grondgebied, de Elzas-Lotharingen, terug te winnen. Deze wrok tegen Duitsland blijft een constant spanningsveld. Tegelijkertijd is Oostenrijk-Hongarije een land met een gecompliceerde etnische en culturele samenstelling, wat de stabiliteit van het rijk ondermijnt. Het rijk is een belangrijke speler in Midden-Europa, maar het wordt geconfronteerd met interne onrust, vooral door de opkomende nationalistische bewegingen van de Slavische volkeren binnen het rijk. De onrust in de Balkan is een directe bedreiging voor het voortbestaan van het Habsburgse rijk. Rusland is een andere belangrijke speler, die zichzelf als de beschermer van de Slavische volkeren beschouwt, vooral die in de Balkan. Dit brengt Rusland in conflict met Oostenrijk-Hongarije, dat zijn invloed in de regio wil uitbreiden.

Frans-Duitse oorlog (Ernst Zimmer)

Een andere belangrijke oorzaak van de Eerste Wereldoorlog is de intense imperialistische rivaliteit tussen de Europese grootmachten. In de late 19e en vroege 20e eeuw strijden de Europese landen om controle over koloniale gebieden in Afrika en Azië. Duitsland, dat pas laat in de koloniale wedloop is gekomen, voelt zich buitengesloten en probeert zijn positie te versterken door de oprichting van een aantal koloniale bezittingen. Dit stuit op verzet van Groot-Brittannië en Frankrijk, die al aanzienlijke koloniale rijken bezitten. De spanningen over koloniën zorgen voor toenemende vijandigheid, vooral tussen Duitsland en Groot-Brittannië. De Duitse poging om een spoorlijn van Berlijn naar Bagdad aan te leggen, die door Ottomaanse gebieden in het Midden-Oosten loopt, wordt door Groot-Brittannië gezien als een bedreiging voor zijn strategische belangen in de regio, evenals voor de route naar India. Deze rivaliteit over koloniën is dus een belangrijke voedingsbodem voor de bredere geopolitieke spanningen die uiteindelijk in de oorlog zullen uitmonden.

De Balkan is een gebied waar het nationalisme bijzonder sterk is. Nationalistische bewegingen onder leiding van verschillende Slavische volkeren, die streven naar onafhankelijkheid van het Oostenrijks-Hongaarse rijk of het Ottomaanse rijk, brengen het hele continent in gevaar. De Slaven in de Balkan staan onder de bescherming van Rusland, dat hun onafhankelijkheid steunt. Dit brengt het Russische rijk in direct conflict met Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse rijk. De spanningen in de regio worden verder versterkt door de zogenaamde Balkanoorlogen (1912-1913), waarbij de Balkanlanden zich tegen het Ottomaanse rijk keren. Het resultaat is dat het Ottomaanse rijk zijn laatste Europese bezittingen verliest, wat de positie van de Europese grootmachten in de regio verzwakt. Oostenrijk-Hongarije, dat zelf een multi-etnisch rijk is, vreest dat de opkomst van nationalisme in de Balkan zal leiden tot meer separatistische bewegingen in zijn eigen rijk. Dit zorgt voor een gevoel van urgentie en de wens om de stabiliteit in de regio te behouden, wat zal uitmonden in de beslissing om het Servische nationalisme te onderdrukken.

De directe aanleiding voor de oorlog is de moord op aartshertog Frans Ferdinand van Oostenrijk-Hongarije, de troonopvolger van het Habsburgse rijk, en zijn vrouw, Sophie, hertogin van Hohenberg. Op 28 juni 1914 worden zij in Sarajevo, de hoofdstad van Bosnië en Herzegovina, vermoord door Gavrilo Princip, een jonge Servische nationalist die betrokken is bij de zogenaamde Zwarte Hand, een geheime organisatie die streeft naar de onafhankelijkheid van de Zuid-Slavische volkeren, waaronder Servië. De moord op Frans Ferdinand is geen toeval. De aartshertog is een bekend tegenstander van de Servische nationalisten en hun streven naar onafhankelijkheid. De Slaven in de Balkan hebben zich steeds sterker verzet tegen de overheersing van Oostenrijk-Hongarije, vooral nadat het rijk in 1908 Bosnië-Herzegovina heeft geannexeerd, een gebied met een grote Servische bevolking. De annexatie van deze gebieden wordt als een bedreiging voor de toekomst van de Serviërs gezien. Oostenrijk-Hongarije beschouwt de moord als een daad van oorlog en beschuldigt Servië van medeplichtigheid.

Aartshertog Frans Ferdinand en zijn vrouw vijf minuten voor de aanslag op hun leven

De Oostenrijkse regering, met de steun van Duitsland, besluit harde maatregelen tegen Servië te nemen. Ze stelt een ultimatum op, waarin een aantal eisen wordt gesteld die de Servische soevereiniteit in gevaar brengen. Servië, gesteund door Rusland, weigert enkele van de eisen van Oostenrijk-Hongarije, wat leidt tot een oorlogsverklaring op 28 juli 1914. Het conflict tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië escaleert snel, omdat de allianties tussen de Europese landen in werking treden. Rusland mobiliseert zijn leger ter ondersteuning van Servië, wat Duitsland ertoe brengt de oorlog te verklaren aan Rusland. Frankrijk, een bondgenoot van Rusland, wordt vervolgens betrokken, en Duitsland verklaart de oorlog aan Frankrijk. Wanneer Duitsland via België naar Frankrijk trekt, verklaart Groot-Brittannië de oorlog aan Duitsland. Wat begint als een lokaal conflict tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië, is in korte tijd uitgegroeid tot een wereldoorlog. De moord op Frans Ferdinand heeft de fakkels ontstoken die Europa in een verwoestende oorlog steekt.

Verloop van de oorlog

Slag bij Verdun

In het westen wordt de oorlog gekarakteriseerd door een vastgelopen conflict in de loopgraven. Na de Duitse opmars naar Frankrijk stuiten de Duitse legers in de Slag aan de Marne in september 1914 op hevig verzet. Deze slag markeert het begin van de loopgravenoorlog, waarin de strijd in statische, versterkte linies plaatsvindt. Het front loopt van de Noordzee in België tot de Zwitserse grens in het zuiden van Frankrijk. Van 1914 tot 1918 is dit westelijke front het epicentrum van het conflict. De loopgraven zijn smerig, nat, en vol gevaar. Soldaten leven onder vreselijke omstandigheden, met constante dreiging van vijandelijk vuur, ziektes zoals cholera en dysenterie, en het onophoudelijke geluid van artilleriebeschietingen. De strijd wordt niet gewonnen door snelle bewegingen, maar door het aanhoudende bombarderen en de meedogenloze inzet van manschappen. Gevechten zoals de Slag bij Verdun (februari-december 1916) en de Slag aan de Somme (juli-november 1916) laten zien hoe weinig terrein er wordt gewonnen ondanks enorme verliezen aan beide zijden. Bij de Slag aan de Somme bijvoorbeeld, verliezen de geallieerden honderdduizenden mannen in slechts een paar maanden, maar de lijn verschuift nauwelijks.

In het oosten is de situatie minder statisch. Duitsland, samen met Oostenrijk-Hongarije, vecht tegen Rusland. Het Russische leger slaagt er niet in om Duitsland op grote schaal te verslaan, en de situatie wordt steeds chaotischer. De Russische verliezen zijn enorm, en de interne problemen binnen het Russische rijk, waaronder het onvermogen van het regime om effectief te reageren op de oorlogspanningen, dragen bij aan de onrust die later zal leiden tot de Russische Revolutie in 1917.

Hoewel de oorlog in Europa zich in de loop der jaren blijft uitbreiden, zijn de Verenigde Staten aanvankelijk neutraal. De sympathieën binnen de VS liggen bij de geallieerden, maar president Woodrow Wilson houdt vol dat de VS zich niet in de oorlog moeten mengen. Dit verandert echter in 1917 door verschillende factoren. Een van de belangrijkste oorzaken is de onbeperkte duikbotenoorlog die Duitsland voert, waarbij Duitse onderzeeërs, de zogenaamde U-boten, zowel militaire als burgerlijke schepen zonder waarschuwing aanvallen. In 1915 wordt het Britse passagiersschip Lusitania tot zinken gebracht door een Duitse U-boot, waarbij 128 Amerikaanse burgers omkomen. Dit schokt de Amerikaanse publieke opinie, hoewel de VS aanvankelijk niet ingrijpt. Een ander cruciaal moment is de ontdekking van de Zimmermann-telegram, een geheime boodschap van Duitsland aan Mexico, waarin Duitsland Mexico aanspoort om de VS de oorlog te verklaren in ruil voor steun bij het terugwinnen van gebieden die Mexico aan de VS heeft verloren. De publicatie van dit telegram in maart 1917 doet de publieke steun voor de oorlog sterk toenemen. In april 1917 verklaart president Wilson dan ook de oorlog aan Duitsland. De betrokkenheid van de VS heeft een enorme impact op de oorlog. Amerikaanse troepen, bekend als de doughboys, arriveren in Europa en geven de geallieerden de broodnodige versterking. De VS brengt niet alleen manschappen, maar ook aanzienlijke hoeveelheden wapens en materieel naar de geallieerden. Dit helpt om de verhoudingen in het voordeel van de geallieerden te verschuiven.

In 1917 wordt de Russische oorlogsinspanning geplaagd door falen en interne onrust. Het Russische leger verkeert in een erbarmelijke staat, met ernstige verliezen aan het front, terwijl de burgerbevolking lijdt onder de langdurige oorlog en economische crisis. De onvrede onder de arbeiders en boeren bereikt een hoogtepunt en leidt tot de Russische Revolutie van februari 1917, die de tsaar Nicolaas II afzet. Een voorlopige regering wordt gevormd, maar de oorlogsinspanningen blijven zwaar onder druk staan. In oktober 1917 komt de bolsjewistische leider Vladimir Lenin aan de macht na een tweede revolutie, die bekend staat als de Oktoberrevolutie. Lenin en zijn partij hebben het standpunt ingenomen dat Rusland zich uit de oorlog moet terugtrekken om zich te concentreren op de binnenlandse problemen. In maart 1918 wordt de Vrede van Brest-Litovsk ondertekend tussen de bolsjewieken en Duitsland, waarmee Rusland zich officieel terugtrekt uit de oorlog.

Tegen de zomer van 1918 is het Duitse leger uitgeput en begint de geallieerde druk steeds zwaarder te wegen. De VS blijft troepen en middelen sturen, terwijl de geallieerden offensieven lanceren die uiteindelijk de Duitse posities opbreken. Het Duitse moreel begint te wankelen, en de interne onrust neemt toe. De economie ligt op haar laatste benen en de bevolking lijdt onder de gevolgen van de blokkades en de voortdurende oorlogsinspanningen. Op 11 november 1918 wordt een wapenstilstand ondertekend, waarmee de gevechten officieel eindigen. Duitsland is verslagen en heeft het politieke en militaire initiatief verloren. De geallieerden hebben hun doelen bereikt, maar de kosten van de oorlog zijn enorm geweest. Miljoenen mensen zijn gesneuveld, gewond of gedood, en heel Europa ligt in puin.

De vredesonderhandelingen beginnen in januari 1919 in het Franse paleis van Versailles. De geallieerden, onder leiding van de "Grote Vier" (Woodrow Wilson van de VS, David Lloyd George van Groot-Brittannië, Georges Clemenceau van Frankrijk en Vittorio Orlando van Italië), komen samen om de voorwaarden van de vrede te bepalen. De onderhandelingen zijn beladen, en de spanningen zijn hoog. Wilson, die pleit voor een Volkenbond en zijn veertien punten, hoopt op een eerlijke en duurzame vrede, zonder te veel wraak. Clemenceau van

Frankrijk echter, die de verwoestingen van de oorlog het meest heeft ervaren, dringt aan op strenge straffen voor Duitsland. Lloyd George balanceert tussen de verlangens van Clemenceau en de idealen van Wilson. Italië is niet tevreden met de uitkomst, omdat het niet alle beloofde gebieden krijgt. De uiteindelijke Vrede van Versailles, ondertekend op 28 juni 1919, legt zware straffen op aan Duitsland. Het land verliest grote stukken grondgebied, krijgt zware herstelbetalingen opgelegd en wordt gedwongen de oorlogsschuld te aanvaarden. Ook wordt het Duitse leger sterk verminderd, en wordt het land gedwongen om het "Schuldartikel" te ondertekenen, waarin het zijn verantwoordelijkheid voor de oorlog erkent. De Vrede van Versailles creëert echter een gevoel van vernedering en onvrede in Duitsland, wat later zal bijdragen aan de opkomst van het nazisme en de Tweede Wereldoorlog. Hoewel de vrede bedoeld is om een einde te maken aan de oorlog, legt het de basis voor verdere conflicten die de wereld opnieuw zullen verscheuren.

Nederland in de Eerste Wereldoorlog

In de zomer van 1914 breekt de oorlog uit, en Nederland bevindt zich geografisch tussen de strijdende partijen. Het ligt tussen de geallieerden, zoals Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland, en de Centrale Mogendheden, waaronder Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. Hoewel Nederland formeel neutraal blijft, is de druk om een kant te kiezen enorm. Vooral de nabijheid van Duitsland, de dominante macht in Europa, maakt de situatie voor Nederland gespannen. Nederland heeft lang gehecht aan zijn neutraliteitspolitiek, een beleid dat wordt gesteund door het idee dat het land beter af is door zich buiten de conflicten van de grote mogendheden te houden. Dit beleid is sinds de 19e eeuw een fundament van het buitenlands beleid. Nederland heeft tijdens de Napoleontische Oorlogen zijn onafhankelijkheid behouden door zich als neutraal te profileren, en het land is vastbesloten deze traditie voort te zetten, zelfs in tijden van wereldwijde oorlog. Toch is het niet eenvoudig om neutraal te blijven in een oorlog die zich zo dicht bij huis afspeelt. Al snel krijgt Nederland te maken met de gevolgen van de oorlog: duizenden vluchtelingen, de economische verstoringen door de blokkades, de dreiging van Duitse bezetting, en de sociale spanningen binnen het land.

De oorlog zorgt voor een enorme vluchtelingenstroom naar Nederland. Vooral uit België komen duizenden vluchtelingen die hun huizen hebben moeten verlaten vanwege de gevechten. In de vroege jaren van de oorlog worden vluchtelingen opgevangen in Nederland. Velen van hen zijn arm en hebben weinig om op terug te vallen. Ze worden verspreid over het land, vaak in tentenkampen of andere tijdelijke opvangcentra. De vluchtelingen helpen het land om de complexiteit van de situatie te begrijpen. Nederland is een klein land, met een bevolking van ongeveer zeven miljoen mensen in 1914, en de komst van honderdduizenden vluchtelingen legt een zware druk op de lokale middelen en infrastructuur. De situatie wordt nog verergerd door de noodzaak om voor deze vluchtelingen te zorgen, wat politiek en sociaal tot spanningen leidt. Steden, zoals Antwerpen en Brussel, liggen dicht bij de frontlinies, en de Belgische vluchtelingen komen massaal naar Nederland, vooral in de grensgebieden. Nederland voelt de directe gevolgen van de oorlog, hoewel het zelf niet fysiek betrokken is bij de gevechten. Het opvangsysteem voor vluchtelingen wordt al snel overbelast. De omstandigheden in de vluchtelingenkampen zijn moeilijk, en de druk op het lokale voedsel- en hulpbronnenstelsel is groot.

Een van de grootste gevolgen van de oorlog voor Nederland is de economische situatie. Terwijl het land neutraal blijft, worden de wereldhandel en de economie zwaar beïnvloed door het conflict. Nederland heeft veel te maken met de Britse blokkade van Duitsland, die de invoer van goederen naar Duitsland verhindert. Dit betekent dat Nederland moet proberen zijn handelsrelaties met zowel de geallieerden als de Centrale Mogendheden in evenwicht te houden, wat niet eenvoudig is. De Duitse blokkade van Groot-Brittannië raakt ook Nederland, want het belemmert de handel met de geallieerden, die van vitaal belang zijn voor de Nederlandse economie. Nederland kan goederen leveren aan beide zijden van de oorlog, maar de handel wordt bemoeilijkt door de voortdurende militaire acties en blokkades. Toch profiteert Nederland in zekere zin van de oorlog. Omdat het land neutraal is, is het een belangrijke handelspartner voor zowel de geallieerden als Duitsland. De vraag naar voedsel, wapens, en grondstoffen stijgt, en Nederland is goed gepositioneerd om te profiteren van de export naar beide strijdende partijen. Toch blijft de economie kwetsbaar door de onzekere omstandigheden. Het gebrek aan voedsel en grondstoffen wordt een groot probleem, vooral door de blokkades die de handel bemoeilijken. De Nederlandse regering neemt verschillende maatregelen om de situatie te stabiliseren. In de eerste jaren van de oorlog worden er voedselvoorraden aangelegd, en er worden maatregelen genomen om de lokale industrie te ondersteunen. In de loop van de oorlog worden rationeringssystemen ingevoerd om de schaarse middelen zo efficiënt mogelijk te verdelen. Toch is de economie steeds onderhevig aan de onzekerheid van de oorlog. De wereldhandel wordt verstoord, en de prijzen stijgen, wat leidt tot economische instabiliteit.

Duitsland is Nederland geografisch dicht genesteld en vormt daarmee een constante dreiging voor de Nederlandse neutraliteit. Het Duitse leger heeft in de loop van de oorlog voortdurend geprobeerd om druk uit te oefenen op Nederland, vooral vanwege de strategische ligging van het land. Nederland is het enige neutrale land in Europa dat een directe grens heeft met Duitsland. Dit maakt het voor Duitsland moeilijk om Nederland buiten de oorlog te houden. In 1915 probeert Duitsland al zijn invloed uit te oefenen op Nederland door te eisen dat Nederland de doorvoer van goederen naar de geallieerden beperkt. Nederland weigert, en hoewel het land neutraal blijft, neemt de Duitse druk toe. Dit creëert een gevoel van onzekerheid in Nederland, waarbij de regering zich constant afvraagt hoe lang de neutraliteit nog gehandhaafd kan blijven. De dreiging van een Duitse

bezetting hangt altijd boven Nederland. Desondanks slaagt Nederland erin om zijn neutraliteit te behouden, mede dankzij diplomatiek vernuft en strategische besluitvorming. Nederland geeft toe aan sommige eisen van Duitsland, zoals het toestaan van het doorvoeren van Duitse troepen door Nederland naar België. Dit is een pijnlijke concessie, maar het land probeert op deze manier een volledige Duitse bezetting te voorkomen. De Nederlandse regering stelt vast dat ze geen van de grote mogendheden zal uitdagen, en door voorzichtig diplomatiek te handelen, weet Nederland zijn neutraliteit te behouden.

In 1917 verandert de situatie voor Nederland, vooral door de betrokkenheid van de Verenigde Staten bij de oorlog. Wanneer de VS zich bij de geallieerden aansluit, krijgt Nederland te maken met een nieuwe diplomatieke situatie. De Verenigde Staten zijn een belangrijke handelspartner voor Nederland, en de oorlog heeft de economie van het land op verschillende manieren beïnvloed. Nederland probeert zijn positie te behouden door goede betrekkingen met de Verenigde Staten te onderhouden, maar de politieke druk neemt toe. De VS vraagt zich af hoe neutraal Nederland werkelijk is, gezien de handelsrelaties met zowel Duitsland als de geallieerden. De diplomatieke spanningen nemen toe naarmate de oorlog voortduurt.

De oorlog eindigt in 1918 met de wapenstilstand, maar de nasleep van het conflict heeft ook gevolgen voor Nederland. Het land blijft neutraal, maar de impact van de oorlog is diepgaand. De vluchtelingenstroom stopt niet meteen, en de economische onzekerheid blijft. De gevolgen van de oorlog zijn duidelijk zichtbaar, zowel op het politieke als op het sociale vlak. Na de oorlog wordt Nederland als neutraal land geprezen voor zijn rol in het bewaren van de vrede en het helpen van vluchtelingen. Het is echter ook duidelijk dat de wereld veranderd is, en Nederland moet zich aanpassen aan de nieuwe geopolitieke situatie. De oorlog heeft de internationale verhoudingen veranderd, en Nederland, hoewel niet direct betrokken bij de gevechten, kan niet ontsnappen aan de langdurige gevolgen van het conflict.

De gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in Zuidwest-Friesland

In 1914, wanneer de oorlog uitbreekt, lijkt het in Zuidwest-Friesland aanvankelijk een ver-van-mijn-bed-show. De regio heeft weinig directe band met de oorlogvoerende landen. Het is een gebied waar de tijd langzaam voortschrijdt, met een sterk focus op de landbouw en het visserijbedrijf. Friesland heeft een groot aantal boerderijen, en de meeste mensen verdienen hun brood met het bewerken van het land of met de visserij. De Eerste Wereldoorlog heeft een minimale invloed op het dagelijks leven in het begin, maar deze rust wordt al snel verstoord door de veranderingen die de oorlog met zich meebrengt. De eerste grote impact is de verstoring van de internationale handel. Veel van de producten die Friesland levert, zoals zuivel, vlees, en graan, moeten geëxporteerd worden naar andere landen, waaronder België, Duitsland, en Groot-Brittannië. De blokkades die door de strijdende landen worden ingesteld, maken deze export moeilijk, zo niet onmogelijk. Dit leidt tot een verstoorde economie, vooral voor de boeren die afhankelijk zijn van buitenlandse markten. In Zuidwest-Friesland is de landbouw het economische hart, en wanneer de vraag naar hun producten afneemt, krijgen boeren het steeds moeilijker. Dit betekent dat de prijzen van hun producten dalen, terwijl de kosten voor gewassen en het onderhouden van het land blijven stijgen. De boeren in deze regio ervaren de eerste financiële klappen van de oorlog.

Gemobiliseerde militairen voor het tramstation in Bolsward, 1914

Als neutraal land ontvangt Nederland duizenden vluchtelingen, vooral uit België. Velen van hen trekken naar Zuidwest-Friesland, waar ze in boerderijen en andere tijdelijke huisvestingen worden opgevangen. Deze toestroom van vluchtelingen is een zichtbaar teken van de oorlog en zorgt voor een enorme druk op de lokale voorzieningen. In de regio zelf is de infrastructuur vaak niet toereikend om zo'n grote groep mensen te huisvesten. Veel vluchtelingen blijven tijdelijk in de regio, anderen trekken verder naar andere delen van Nederland. De komst van vluchtelingen heeft zowel positieve als negatieve gevolgen voor de regio. Aan de ene kant biedt het werkgelegenheid aan de lokale bevolking, die vluchtelingen helpt met het opbouwen van tijdelijke huisvesting en het verzorgen van de nieuwkomers. Het biedt ook een sociaal netwerk voor de vluchtelingen, die niet langer in de verwoeste gebieden van België of Frankrijk verblijven. Aan de andere kant leidt de komst van de vluchtelingen tot spanningen. Er is bezorgdheid over de beschikbaarheid van werk en huisvesting, vooral gezien de economische achteruitgang door de oorlog. In Zuidwest-Friesland worden er discussies gevoerd over de vraag of de regio deze vluchtelingen moet blijven opnemen, vooral gezien de beperkte middelen.

Zuidwest-Friesland heeft ook een lange geschiedenis van visserij, vooral op de Waddenzee. De visserij is een belangrijke bron van inkomsten voor veel van de bewoners van de regio. De oorlog heeft echter ook een verwoestend effect op de visserij. Door de blokkades, de gevaren van het Duitse marinebeleid, en de beperkingen die Nederland zelf oplegt om zijn neutraliteit te handhaven, worden de visserijactiviteiten sterk beperkt. Veel vissers kunnen niet meer naar zee, of hun schepen worden gecontroleerd of zelfs in beslag genomen door de geallieerden of de Duitsers. De Waddenzee, die ooit rijk was aan vis en andere zeedieren, wordt door de oorlog een gevaarlijk gebied. Vissers weten niet wanneer ze door een schip in beslag kunnen worden genomen of wanneer ze de controleposten van de Duitse marine moeten omzeilen. Dit heeft niet alleen gevolgen voor de visserijgemeenschappen, maar ook voor de economie van Zuidwest-Friesland in het algemeen. De visserij is een belangrijke bron van werkgelegenheid en een essentieel onderdeel van de regionale identiteit. De crisis in de visserij leidt tot werkloosheid en armoede voor vele gezinnen in de regio.

In de loop van de oorlog, wanneer Nederland steeds meer wordt betrokken bij de geopolitieke spanningen van Europa, ontstaan er in Zuidwest-Friesland sociale spanningen. De Nederlandse regering heeft een gemakkelijke oplossing nodig om de neutraliteit te behouden, en besluit een gedeeltelijke mobilisatie van het leger in te voeren. Dit betekent dat veel jonge mannen uit de regio, waaronder die uit Zuidwest-Friesland, worden opgeroepen om deel te nemen aan de krijgsmacht. Dit heeft een grote impact op de families in de regio, want jonge mannen vertrekken naar de frontlinies om hun land te verdedigen, terwijl vrouwen en ouderen het werk op de boerderijen en in de dorpen moeten doen. De mobilisatie leidt tot een verdeeldheid in de gemeenschap. Sommigen zien het als een patriotische plicht om hun land te steunen, terwijl anderen zich afvragen waarom Nederland zich in een oorlog moet mengen die niet de hunne is. De oorlogsplannen van de regering worden niet altijd goed ontvangen, vooral door de boeren in Zuidwest-Friesland, die hun werk en hun boerderijen niet willen verlaten. De spanning tussen degenen die willen dienen en degenen die hun dagelijks leven willen voortzetten, wordt groter naarmate de oorlog vordert.

De oorlog heeft niet alleen invloed op de economie en het dagelijks leven van de mensen in Zuidwest-Friesland, maar ook op de cultuur en de samenleving van de regio. De boeren en vissers, die voorheen weinig contact hadden met de buitenwereld, worden geconfronteerd met veranderingen die hen dwingen na te denken over hun rol in de bredere wereld. De oorlog maakt duidelijk dat het leven in Zuidwest-Friesland niet geïsoleerd kan blijven van de rest van Nederland en Europa. De oorlog heeft de manier waarop mensen met elkaar omgaan, de manier waarop ze werken, en hun visie op de wereld veranderd. Er is een groeiend gevoel van solidariteit en saamhorigheid, niet alleen binnen de regio, maar ook met andere delen van Nederland. De vluchtelingen die in Zuidwest-Friesland zijn opgevangen, worden een symbool van de bredere oorlogsomstandigheden, en de mensen in de regio beginnen zich meer verbonden te voelen met de rest van de wereld. Toch blijven er sociale spanningen bestaan, vooral tussen de verschillende gemeenschappen in de regio. De mensen in Zuidwest-Friesland voelen zich vaak ver van de politieke beslissingen die in Den Haag worden genomen. De oorlog maakt duidelijk hoe afhankelijk ze zijn van de buitenwereld, en hoe kwetsbaar hun positie is in een veranderende wereld. Het is een tijd van onzekerheid, maar ook van groeiende bewustwording.

Als de oorlog in 1918 eindelijk eindigt, is de regio Zuidwest-Friesland nog steeds zwaar getroffen door de gevolgen van het conflict. De economische situatie is slecht, en veel boeren en vissers zijn in diepe financiële problemen. De sociale spanningen die tijdens de oorlog zijn ontstaan, zijn nog steeds aanwezig, en de regio is verdeeld over hoe om te gaan met de nasleep van de oorlog. In de jaren na de oorlog is er een langzaam herstel, maar de sporen van de oorlog zijn duidelijk zichtbaar. De regio heeft veel vluchtelingen opgevangen, maar de integratie van deze mensen is niet eenvoudig. De landbouwsector worstelt met de gevolgen van de oorlogseconomie, en de visserij komt pas langzaam weer op gang. De oorlog heeft de regio veranderd, niet alleen economisch, maar ook cultureel. De mensen van Zuidwest-Friesland zullen de herinneringen aan de oorlog en de impact ervan op hun leven voor altijd met zich meedragen.

Het distributiebedrijf van Baarderadeel

Het is 1917. In Baarderadeel speelt het leven zich af in de schaduw van de Eerste Wereldoorlog. Nederland blijft neutraal, maar de gevolgen van de oorlog laten zich ook hier voelen. De voedseltekorten worden nijpender en de overheid neemt steeds strengere maatregelen om schaarse producten eerlijk te verdelen. In het dorp Mantgum staat het distributiebedrijf, een sober gebouw dat de spil vormt in het complexe systeem van rantsoenering.

Jan de Boer, een veehouder net buiten het dorp, staat in de vroege ochtend voor zijn stal. Hij kijkt naar zijn koeien, die rustig herkauwen, terwijl zijn vrouw Trijntje de melk over de emmers verdeelt. Vandaag moet Jan een deel van zijn melkproductie naar het distributiebedrijf brengen, zoals iedere week. Hij weet dat controleurs streng zijn: wie niet zijn verplichte hoeveelheden afstaat, krijgt boetes of verliest zelfs het recht om vee te houden. Maar Jan houdt ook een deel van de melk achter, verstopt in een oude karnton in de schuur. Die melk ruilt hij later met burenen voor aardappelen of een plak spek. Iedereen doet het, maar niemand praat er hardop over.

Aan de rand van Mantgum staat het distributiebedrijf. Het gebouw is sober en functioneel, met grote opslagruimtes waar zakken graan, aardappelen en vaten melk staan. Binnen heerst een drukte van belang. Medewerkers – vaak plaatselijke mannen en vrouwen – controleren de voorraden en bereiden pakketten voor die over de verschillende dorpen in Baarderadeel worden verdeeld. Voor ieder huishouden is er een vastgestelde hoeveelheid, gebaseerd op het aantal gezinsleden. De inwoners komen hun rantsoenen ophalen met distributiebonnen, die streng worden gecontroleerd. Hendrik, de beheerder van het distributiebedrijf, is een precieze man. Hij is verantwoordelijk voor de verdeling en weet dat er voortdurend klachten zijn. “Waarom krijgt mijn gezin niet meer suiker?” klaagt een vrouw uit Winsum. “Ik heb zes kinderen te voeden!” Hendrik blijft kalm en wijst op de landelijke regels. “We krijgen maar een beperkte voorraad. U kunt klagen bij de gemeente, maar meer kan ik niet geven.” Toch voelt hij mee met de mensen, die steeds langere dagen maken om hun gezinnen door de winter te helpen.

Diezelfde middag staan de inwoners van Mantgum in een lange rij voor de bakkerij van Pieter. Hier worden de rantsoenen brood uitgedeeld. Pieter ontvangt dagelijks meel van het distributiebedrijf, genoeg voor een beperkte hoeveelheid broden. Iedere klant heeft bonnen nodig om een brood te krijgen. Zonder bonnen is er geen eten. “Volgende!” roept Pieter, terwijl hij een brood aan een jonge vrouw overhandigt. Ze kijkt hem dankbaar aan. “Zonder jouw werk zouden we niets hebben,” zegt ze zacht. Pieter glimlacht, maar weet dat ook hij nauwelijks rondkomt. De rantsoenering raakt iedereen.

Ondertussen, in de schaduw van de officiële distributie, bloeit de zwarte markt. In boerenschuren en achterafhuizen worden producten geruild: een zak aardappelen voor een fles melk, een homp boter voor een bos turf. Jan de Boer weet dat hij risico's loopt, maar zonder deze extra ruilhandel zou hij zijn gezin niet kunnen onderhouden. “Als ze me pakken, ben ik alles kwijt,” zegt hij tegen Trijntje, terwijl hij een mand eieren inpakt voor de ruil. Trijntje knikt. “We hebben geen keus, Jan.”

De controles van de gemeente maken de sfeer in het dorp gespannen. Controleurs gaan langs bij boeren om te controleren of ze hun quota nakomen. Ze controleren zelfs de schuren en stallen. Jan houdt zijn adem in als een controleur zijn schuur binnengaat. Gelukkig blijft de karnton met melk onopgemerkt. Maar niet iedereen heeft zoveel geluk. Een buurman van Jan wordt betrap met een verborgen voorraad graan en krijgt een zware boete. “Het is een heksenjacht,” moppert een dorpsgenoot in de herberg. “Ze verwachten dat we de regels volgen, maar hoe moeten we onze gezinnen voeden?”

Ondanks de spanningen zoeken de mensen in Baarderadeel ook naar manieren om elkaar te helpen. In de koude wintermaanden steken de dorpsbewoners elkaar de helpende hand toe. Vrouwen bakken samen brood in gedeelde ovens om brandstof te besparen. Mannen werken samen om hout en turf te verzamelen. In deze moeilijke tijden zorgt de gemeenschap ervoor dat niemand helemaal buiten de boot valt.

Aan het einde van de dag zit Jan met zijn gezin aan tafel. Er staat een eenvoudige maaltijd van aardappelen en melk op het menu, maar er is genoeg voor iedereen. Buiten de schuur horen ze het zachte loeien van de koeien. De oorlog mag dan ver weg zijn, de gevolgen zijn dichtbij. Toch houdt Jan zich vast aan één gedachte: zolang hij kan boeren en ruilen, zal zijn gezin niet verhongeren.

12 September.
 bono 23e, 24e en 25e week.

Aanvraag rogge.

Inlandsche tarwebloem.

Tarwemeel.

N A A M VAN DEN B A K K E R.	W O O N - P L A A T S.	W. W. W. W.				Totaal aantal grammen. Kakken.	B. 400 gr.	Totaal aantal grammen.
		23 ^e	24 ^e	25 ^e	50 gr.			
		<i>Week</i>						
		<i>aantal kakken</i>						
1	D. Bakker	Bozum	3	2	2	7		
2	H. Bakker	Oosterwierum	1	1	1	3		
3	J. Beetsma	Oosterlittens	1	1	1	3		
4	E. Boes	Winsum	1	1	1	3		
5	K. Bergsma	Baard	1	1	1	3		
6	W. Boonstra	Jorwerd	2	2	2	6		
7	G. Boorsma	Weidum	2	2	3	7		
8	G. Faber	Beers	2	2	2	6		
9	F. Th. J. Funcke	Jellum	-	-	-	-		
10	H. Herrema	Hilgaard	3	2	3	8		
11	Wed. H. Hiddinga	Winsum	1	-	1	2		
12	I. Hilverda	"	1	1	1	3		
13	A. R. de Jong	Weidum	2	2	2	6		
14	J. de Jong	Oosterlittens	1	-	1	2		
15	D. Kaapstra	Jorwerd	2	2	2	6		
16	B. v. Kammen	Britswerd	2	2	2	6		
17	G. Kiestra	Mantgum	2	3	3	8		
18	G. Kleefstra	Baard	2	1	1	4		
19	K. v. d. Meer	Oosterwierum	1	-	-	1		
20	G. Odolphie	Winsum	1	1	1	3		
21	S. Palstra	Oosterwierum	3	3	3	9		
22	J. Peereboom	Oosterlittens	2	2	3	7		
23	P. Reitsma	Bozum	-	-	-	-		
24	G. Struikema	Wieuwerd	1	1	1	3		
25	J. Sijtsma	Britswerd	1	1	1	3		
26	Wed. R. Terpstra	Hulns	3	4	3	10		
27	M. Venstra	Mantgum	1	1	1	3		
28	F. Visser	Wieuwerd	-	1	-	1		
29	A. Wijnia	Oosterlittens	1	1	-	2		
30	H. Dijkstra	Bozum	1	-	1	2		
31	K. Zwarteveen	"	1	1	1	3		
						130 H.L.		

Mut ant

(bron: archief Distributiebedrijf Baarderadeel)

Een warm thuis in Bolsward: de kinderen uit Wenen

In de nasleep van de Eerste Wereldoorlog is Wenen, eens het stralende centrum van het Oostenrijk-Hongaarse Rijk, verworpen tot een stad in wanhoop. Voedsel is schaars, armoede heerst en vele gezinnen leven in bittere ontbering. De oorlog heeft niet alleen het politieke landschap veranderd, maar ook diepe littekens achtergelaten in de samenleving. Vooral kinderen lijden zwaar onder de gevolgen. In deze sombere context ontstaat een humanitaire beweging die jonge kinderen uit Wenen naar veiligere oorden stuurt, waaronder Bolsward, om op krachten te komen.

De drijvende kracht achter dit initiatief is mevrouw A.M. Beekhuis-Kranenburg, de echtgenote van dokter Henricus Beekhuis. Zij vertrekt op zaterdag 20 december 1919 met twee andere dames naar Sneek om de kinderen op te vangen op het station. Tien jongens en zes meisje. *'Zoo spoedig hadden we ze niet verwacht en in allerijl moesten nog de laatste voorbereidingen worden getroffen. Doch dank zij de onschatbare hulp van vele stadgenoten, niet in het minst van de 4 dames van de kledingcommissie en de belangenloze hulp van tal van ijverige handen, kwam alles op tijd gereed en lagen de stapeltjes onderkleeren te wachten om de magere koude lichaampjes te verwarmen, van de kinderen, die kleertjes nodig hadden. Ze stonden reeds klaar, netjes twee aan twee, allen van rugzakken voorzien en enkelen nog met tasjes en reisdekens in de hand.'*, zo valt te lezen in de Bolswardsche Courant van 28 december 1919. Ze zijn twee dagen eerder uit Wenen vertrokken. De kinderen stappen over in de tram naar Bolsward en de meesten vallen in een diepe slaap. Een klein jongetje huult voortdurend. *'zijn tener lijfje schokte voortdurend van zijn droevige snikken, hij had gedurende de hele reis geschreid en telkens om zijn moeder geroepen, vertelde men ons.'*

(bron: ChatGPT)

In Bolsward aangekomen spreekt mevrouw Beekhuis de kinderen toe en *'wees er hen op dat zij hier nu zouden vinden het kerstboomfeest, wat zij anders in Wenen bij hunne ouders mochten*

vieren.’ Daarna klinkt het *‘innig schoone lied “Stille nacht, heilige nacht” uit de kindermonden*, gevolgd door een kerstverhaal. Maar de vreugde bij de kinderen stijgt vooral als ze een cadeau krijgen. En *‘hun levenslust steeg ten top toen daarna ook nog prijzen waren te behalen in verschillende wedstrijden, als stoelendans, nummertjes raden enz.’* Moe maar voldaan worden ze vervolgens verdeeld over 16 huisgezinnen, waarbij rekening wordt gehouden met *‘hun wenschen aangaande geslacht, stand en leeftijd.’* Dat blijkt best wel lastig te zijn, want er zijn veel meer jongens dan meisjes, terwijl bij het aanvragen de meisjes domineren. Uiteindelijk vinden alle kinderen onderdak en iedereen is tevreden met het hun toebedeelde kind. Mevrouw Beekhuis bezoekt de gezinnen een dag later. *‘In een groote huishouding met veel kinderen vond ik twee Weenske broertjes temidden van hun pleegzusjes en pleegbroertjes om een tafel zitten, waarop een aantal rails met een spoortrein, en zij juichten al even hard mee als de trein een fraaie bocht maakte! In een andere familie zat de kleine baas, die mij in de tram reeds verteld had, dat hij zoo graag in een huis wilde komen, waar een piano was, al voor het instrument omringd door alle familieleden, die bewonderend het werkelijk schoone spel van den kleine aanhoorden.’*

Mevrouw Beekhuis concludeert dat de kinderen er al snel een stuk beter uitzien dan bij hun aankomst. De lange nachtrust heeft ze kennelijk goed gedaan. Nu de mensen die aanvankelijk aarzelen om een kind op te nemen zien *‘met hoeveel vreugde de kleintjes hier begroet werden en hoe ’n dankbaar werk het is voor zoo’n stakkerdje te zorgen, nu komen er telkens en telkens aanvragen bij mij binnen. Ik zet gaarne, o zoo gaarne, de namen dezer aanvragen op de lijst!’* Wat nog ontbreekt zijn vooral bovenkleren, ondanks dat het Weeshuis al een collectie kledingstukken heeft gegeven. Maar het is nog lang niet genoeg. *‘Wie helpt den kleinen Johann aan een lekker warm overjasje, aan een wollen bovenbroekje met trui of warm bloesje?’* Ook aan schoenen is gebrek.

De 16 kinderen keren een paar maanden later terug naar Wenen, aldus de Bolswardsche Courant van 17 april 1920. *‘Wie Maandagmorgen aanwezig was bij het afscheid van onze Weenske vriendjes en vriendinnetjes, die zal hebben gezien, hoeveel moeite het hun pleegouders kostte, de kinderen weer te laten gaan, in die onbekende toekomst, naar de stad, waar de ellende thans nog groter is dan 4 maanden geleden, toen de kinderen naar hier kwamen en die zal ook hebben gevoeld hoeveel pijn het de Oostenrijkertjes deed hun tijdelijke ouders te moeten verlaten. Hoe geheel anders zagen zij eruit dan bij hun aankomst! Uit de bleeke, magere schuchtere kinderen waren krachtige, bloeiende mensen gegroeid, die een stootje velen kunnen en die het levende bewijs zijn van de groote gulheid der pleegouders.’* Voor hen in de plaats komen 39 kinderen uit Duitsland, die net ze liefdevol verzorgd worden als de kinderen uit Wenen.

Een nieuwe start: de vlucht van de familie Dubeloy naar Hemelumer Oldeferd en Noordwolde

Het is oktober 1914. De lucht boven Antwerpen trilt van spanning. Duitse troepen naderen de stad met angstaanjagende snelheid. Eduardus Henricus Dubeloy, een arbeider van vijftig jaar oud, en zijn vrouw Maria Louisa Bogaerts beseffen dat ze niet langer kunnen blijven. Samen met hun zeventienjarige zoon Henricus bereiden ze zich voor op een vlucht naar het onbekende, weg van het geweld en de chaos die hun leven bedreigen.

De stad is in paniek. Straten zijn vol met mensen die, net als de familie Dubeloy, proberen te ontsnappen. Karren met persoonlijke bezittingen vullen de wegen. Kinderen huilen, ouderen mompelen gebeden, en soldaten schreeuwen commando's. De familie pakt haastig wat ze kunnen dragen: een koffer met kleren, een deken, en een klein doosje waarin Eduardus zijn meest waardevolle gereedschap bewaart. Maria neemt enkele familiefoto's en een Bijbel mee. Henricus, stil maar vastberaden, helpt met het laden van de spullen op een gehuurde handkar.

Ze vertrekken in de vroege ochtend, wanneer de straten nog vochtig zijn van de mist. De familie sluit zich aan bij een stroom van vluchtelingen die richting het noorden trekt. De eerste etappes van hun reis gaan te voet, langs modderige wegen en door dorpen waar de inwoners hen met een mengeling van medelijden en wantrouwen aankijken.

De grens met Nederland is hun eerste doel. Wanneer ze eindelijk de grens bereiken, worden ze gecontroleerd door Nederlandse soldaten. Hun Belgische paspoorten worden bekeken, en ze krijgen toestemming om door te reizen. Een korte opluchting volgt, maar de onzekerheid blijft. Waar zullen ze heen gaan? Waar kunnen ze veiligheid en onderdak vinden?

Eenmaal in Nederland worden ze doorverwezen naar een opvangcentrum in Zeeuws-Vlaanderen. Daar krijgen ze eten en rust, maar de omstandigheden zijn primitief. De ruimte is gevuld met tientallen andere vluchtelingen, en de verhalen over verwoeste huizen en verloren familieleden vullen de lucht. Eduardus en Maria besluiten dat ze verder naar het noorden willen reizen, weg van de drukte en dichterbij de rust van het platteland.

Via informatie van andere vluchtelingen horen ze over Friesland, waar boeren soms plek bieden aan families in nood. Het duurt dagen voordat ze hun weg vinden naar Hemelumer Oldeferd en Noordwolde, een afgelegen gebied dat hen bijna exotisch voorkomt na het stadsleven in Antwerpen.

Het is een koude, bewolkte dag wanneer de familie Dubeloy aankomt in Friesland. Het landschap is anders dan alles wat ze gewend zijn: uitgestrekte weilanden, kronkelende slootjes en kleine dorpen waar rieten daken en stenen huizen een schilderachtig decor vormen. Ze worden ontvangen door een lokale dominee, die hen naar een eenvoudige boerderij brengt.

De boer en zijn vrouw die hen opvangen, spreken bijna geen Frans of Vlaams, maar met gebaren en een paar woorden van goedbedoeld Nederlands maken ze duidelijk dat de familie welkom is. Eduardus krijgt een plek in de schuur om mee te helpen met het repareren van houten karren en meubels. Maria helpt in het huishouden, en Henricus werkt op het land. Het werk is zwaar, maar het geeft hen een gevoel van waardigheid en stabiliteit.

Langzaam begint de familie te wennen aan het Friese plattelandsleven. Maria bakt brood in de boerderijoven en leert hoe ze de zware kleigrond van de tuin moet bewerken. Eduardus maakt vrienden met de dorpelingen, die zijn vakmanschap al snel waarderen. Zijn gereedschapskist, die hij de hele reis heeft megedragen, blijkt een bron van inkomsten en respect. Henricus sluit vriendschap met lokale jongens en leert hoe hij koeien moet melken en de Friese taal begrijpt.

1.	18 Dec 1916	Dubbeloij	Eduardus Henricus, M. Hofst.	6 Maart 1884	St. Nicolaas, H.	C. K.	Arbeider	Broeduum, 10 Dubbeloij, Antwerpen.
2.	"	Bogaards	Maria Henrica, M. Houwer	27 Oct 1877	Bergambank, H.	"	"	"
3.	"	Dubbeloij	Henricus, M. Houwer	25 Jan 1877	Antwerpen	"	"	"

(bron: Bevolkingsregister Hemelum Oldeferd en Noordwolde op www.allefriezen.nl)

De oorlog blijft echter op de achtergrond aanwezig. Brieven van familieleden uit België komen nauwelijks aan, en de verhalen over vernielingen in Antwerpen brengen verdriet. Maria bidt elke avond voor hun familie die is achtergebleven. Soms komen er nieuwe vluchtelingen in het dorp, met nieuws over de oorlog en de situatie in België. Dit herinnert hen eraan dat hun leven nooit helemaal hetzelfde zal zijn.

Hoewel ze ver van huis zijn, vinden Eduardus, Maria en Henricus in Friesland een onverwachte gemeenschap. Het Friese landschap, dat in eerste instantie zo vreemd leek, wordt een bron van rust. De nuchtere vriendelijkheid van de boeren en het langzame ritme van het plattelandsleven helpen hen om een nieuw bestaan op te bouwen.

De oorlog lijkt eindeloos, maar de familie houdt hoop. Eduardus droomt ervan om ooit terug te keren naar Antwerpen, maar hij beseft ook dat Friesland hen een kans heeft gegeven om te overleven en opnieuw te beginnen. Maria, met haar sterke wil en diepe geloof, vindt kracht in haar dagelijkse werk en haar nieuwe vrienden. Henricus groeit op tot een sterke jongeman, gevormd door de uitdagingen van de oorlog en het harde leven in Friesland. In 1916 keren ze terug naar Antwerpen.

Het dagelijkse leven in Hennaarderadeel

Het is de zomer van 1914, en in Hennaarderadeel, een rustige gemeente in Friesland, lijkt de wereld ver weg te staan van de spanningen die Europa overspoelen. De boeren in het gebied werken hard op hun land, terwijl de vrouwen het huishouden runnen en de kinderen naar school gaan. Voor de meeste inwoners is het leven in de zomer van 1914 niet anders dan het altijd is geweest. Maar in de verte klinken de dreunen van de oorlog die zich in snel tempo over het continent verspreiden. De eerste geruchten bereiken Hennaarderadeel al snel, maar het lijkt nog ver weg, iets voor later.

Wanneer de oorlog eenmaal uitbreekt, duurt het niet lang voordat de gevolgen ervan voelbaar zijn in Hennaarderadeel. De inwoners krijgen te maken met de gevolgen van de wereldwijde conflicten, ook al lijkt het leven hier in Friesland aanvankelijk rustig voort te kabbelen. De boeren kunnen hun gewassen blijven verbouwen, de koeien blijven gemolken worden en de kinderen blijven naar school gaan. Toch, het is niet zoals voorheen. De spanning in de lucht is te voelen. De eerste impact van de oorlog wordt merkbaar wanneer de levensmiddelen schaars beginnen te worden. De prijzen van producten stijgen, en sommige voedingsmiddelen raken moeilijker te verkrijgen. De lokale markten zijn een mengeling van onzekerheid en bezorgdheid. Terwijl de dorpingen proberen de onzekere tijden door te komen, maakt de geur van oorlog zich steeds meer voelbaar.

Wanneer Nederland besluit om zijn neutraliteit te bewaren, verandert er weinig aan het dagelijkse leven in Hennaarderadeel. Toch komt de mobilisatie hard aan. Jongens die eerder naar school gingen, worden nu opgeroepen om zich aan te melden voor het leger. Ouders zeggen hun kinderen gedag, niet wetend wanneer of ze hun kinderen ooit weer zullen zien. De dorpen lijken leeggeroofd door de oproepen en de jonge mannen vertrekken naar de kampen. In Hennaarderadeel zijn de straten stil en de huizen onwennig leeg. Het leven lijkt te vertragen, maar tegelijkertijd voelt iedereen de druk die steeds zwaarder wordt. De vrouwen in Hennaarderadeel nemen de verantwoordelijkheid voor het dagelijkse leven op zich. Terwijl de mannen naar het elders vertrekken, blijven zij achter om voor het huishouden te zorgen. In veel gevallen vullen ze ook de werkplekken van hun mannen op het land. Vrouwen werken samen op de boerderijen, melken de koeien, oogsten de gewassen en zorgen voor het eten. De gemeenschap komt dichterbij elkaar, en een gevoel van solidariteit groeit, zelfs als de tijden moeilijk zijn.

Er worden daarnaast veel inzamelingsacties georganiseerd om het leger en de gewonde soldaten te ondersteunen. De vrouwen van Hennaarderadeel zijn trots op hun bijdrage, hoe klein of groot deze ook is. Ze organiseren benefietdiners en inzamelingen om de soldaten die aan te steunen, zelfs al kunnen ze hun eigen families niet altijd van genoeg eten voorzien.

De voedseltekorten en prijsstijgingen worden steeds meer merkbaar. Velen in Hennaarderadeel moeten zich aanpassen aan de schaarste. Meel en graan zijn moeilijker te verkrijgen, en zelfs basisproducten zoals boter en suiker worden een luxe. In de dorpen moet men ook wennen aan de beperkingen die de oorlog met zich meebrengt. Er wordt opgeroepen om minder vlees te eten, en de mensen proberen andere manieren te vinden om hun maaltijden te bereiden.

Rond deze tijd begint de verspreiding van propaganda. In Hennaarderadeel hangt er overal affiches die oproepen tot steun voor het vaderland en het helpen van de soldaten. De dorpsgemeenschap wordt geconfronteerd met de realiteit van de oorlog, zelfs al wordt Hennaarderadeel niet direct getroffen door gevechten. De angst is er wel, en het is duidelijk dat de mensen zich niet ongeschonden kunnen houden van de gevolgen van de wereldoorlog.

Door de mobilisatie en de schaarste voelt Hennaarderadeel zich steeds meer geïsoleerd. De gewone ritmes van het dorp worden verstoord, en er is een gevoel van spanning in de lucht. Het is niet alleen de onzekerheid over de toekomst die de gemoederen verontrust, maar ook de onbekendheid van de situatie. Wanneer keren de mannen terug?

Hoewel Hennaarderadeel ver van de frontlinie ligt, zijn de gevolgen van de oorlog overal voelbaar. De jonge mannen die naar het leger zijn gegaan, worden zelden gehoord. Brieven van de frontlijn komen sporadisch of laat aan.

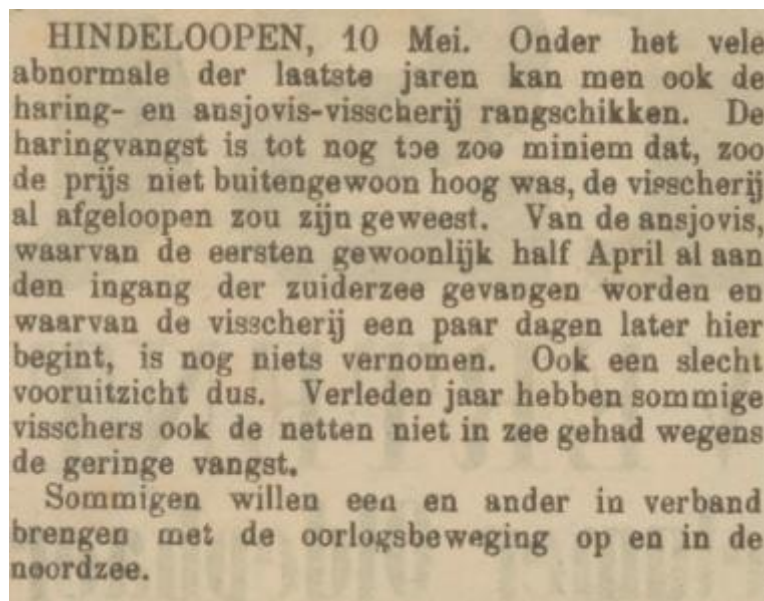
Wanneer de Eerste Wereldoorlog uiteindelijk eindigt, blijft Hennaarderadeel een gemengd gevoel van opluchting en verdriet. De mannen keren terug. Het duurt even voordat Hennaarderadeel weer helemaal terugkeert naar het oude ritme, en de sporen van de oorlog blijven zichtbaar. De vrouwen die het werk van hun mannen hebben overgenomen, moeten zich nu weer aanpassen aan een andere situatie.

De oorlog heeft veel veranderd. Het leven van de inwoners van Hennaarderadeel is voor altijd veranderd door de Eerste Wereldoorlog,

Hoop op betere tijden bij de vissers uit Hindeloopen

Het is 10 mei 1917, en in de vissershaven hangt een gespannen stilte. De botters liggen op de kade van Hindeloopen, de masten wiegen zachtjes mee met de bewegingen van het water. Normaal gesproken gonst het hier in deze tijd van het jaar van de activiteit. Vissers zouden hun netten inspecteren, touwen oprollen en zorgen dat alles gereed is voor de tocht naar zee. Maar vandaag is het anders. Er is nauwelijks een teken van bedrijvigheid.

Jan Visser, een doorgewinterde schipper van 45 jaar, staat op het dek van zijn botter *De Goede Hoop*. Hij staart naar de horizon, alsof hij daar de oplossing kan vinden voor de grote vragen die hem kwellen. De haringvangst, normaal een van de belangrijkste inkomstenbronnen, is dit jaar vrijwel stilgevallen. De eerste weken van het seizoen hebben nauwelijks vis opgeleverd. En de ansjovis, die altijd rond half april langs de kust zwemt, is nog nergens te bekennen. “Het lijkt wel alsof de zee leeg is,” mompelt Jan terwijl hij naar beneden klimt. Zijn jongste zoon Pieter, net 16 geworden en trots op zijn rol aan boord, kijkt hem vragend aan. “Wat bedoel je, vader? De zee kan toch niet leeg raken?” Jan knikt peinzend. “Niet echt leeg, jongen. Maar de vis lijkt weg te blijven. Misschien door de oorlog. Er gebeurt van alles op de Noordzee waar wij niets van weten. Schepen die zinken, torpedo's die door het water schieten, mijnen die ontploffen... Misschien is het dat. Misschien schrikt het de vis af.”

HINDELOOPEN, 10 Mei. Onder het vele abnormale der laatste jaren kan men ook de haring- en ansjovis-visscherij rangschikken. De haringvangst is tot nog toe zoo miniem dat, zoo de prijs niet buitengewoon hoog was, de visscherij al afgeloopen zou zijn geweest. Van de ansjovis, waarvan de eersten gewoonlijk half April al aan den ingang der zuiderzee gevangen worden en waarvan de visscherij een paar dagen later hier begint, is nog niets vernomen. Ook een slecht vooruitzicht dus. Verleden jaar hebben sommige visschers ook de netten niet in zee gehad wegens de geringe vangst. Sommigen willen een en ander in verband brengen met de oorlogsbeweging op en in de noordzee.

(bron: Friso, 12 mei 1917)

In de kroeg wordt er druk over gesproken. De vissers hebben het moeilijk. Niet alleen zijn de vangsten klein, maar de prijzen van materialen zijn door de oorlog ook flink gestegen. Netten repareren kost een vermogen, en dieselolie is nauwelijks te krijgen. Sommige mannen hebben hun botters zelfs aan de kade gelaten. “Waarom zouden we uitvaren als er toch niets te vangen valt?” moppert Klaas de Boer, een oude visser die al veertig jaar op zee zit. Maar niet iedereen deelt zijn pessimisme. “Misschien is het gewoon een slecht jaar,” werpt Meindert, een jongere visser, op. “Het kan toch niet altijd oorlog zijn die de schuld krijgt? Misschien zwemmen de scholen dieper, verder weg.” “Verder weg,” gromt Klaas. “En hoe stel je voor dat we daar komen zonder olie of kolen? Met de roeispanen misschien?”

Toch besluiten enkele vissers, onder wie Jan, om het erop te wagen. Het kan niet anders; zonder vangst komt er geen brood op tafel. Vroeg in de ochtend vertrekken ze met hun botters. Pieter is zenuwachtig, maar ook opgewonden. Dit wordt zijn eerste grote tocht naar de Noordzee. Terwijl de kust langzaam verdwijnt, kijkt hij hoe zijn vader de netten klaarmaakt en de dieptemeter controleert. “Waar gaan we precies heen, vader?” vraagt hij. “We varen naar de ingang van de Zuiderzee,” zegt Jan. “Daar zit normaal de ansjovis rond deze tijd van het jaar. We zullen zien of we geluk hebben.” De uren verstrijken. De wind is guur en de zee is onrustig. Pieter helpt met het uitzetten van de netten. Wanneer ze eindelijk klaar zijn, laat Jan het anker zakken en wacht. Het wachten is het moeilijkste. De mannen zitten stil op het dek, luisterend naar het klotsen van het water tegen de romp van de boot. Na uren halen ze de netten binnen. Pieter kijkt gespannen toe terwijl zijn vader en de andere mannen het zware werk doen. Maar wanneer het eerste net wordt binnengehaald, is het bijna leeg. Een paar vissen spartelen tussen de mazen, maar het is niet meer dan een handvol. De teleurstelling is voelbaar.

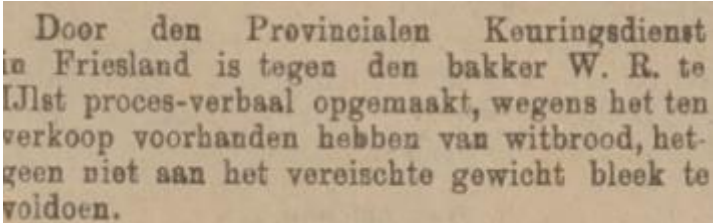
Ze proberen het opnieuw, en opnieuw. De dag wordt nacht, en de nacht wordt weer dag, maar het resultaat blijft hetzelfde. De zee geeft niets prijs. Jan zucht diep terwijl hij de laatste netten binnenhaalt. “We moeten terug,” zegt hij met een stem die moe klinkt. Pieter kijkt naar de schamele vangst. Het is niet genoeg om de kosten van de tocht te dekken, laat staan om het gezin te voeden.

Wanneer ze terugkeren naar de haven, is de stemming bedrukt. De andere vissers, die ook zijn uitgevaren, vertellen vergelijkbare verhalen. Geen haring, geen ansjovis, alleen lege netten en lege handen. Het dorp voelt zwaar aan, alsof het gewicht van de oorlog niet alleen op het land, maar ook op de zee drukt. Jan neemt Pieter mee naar huis, waar Trijntje, zijn vrouw, hen opwacht. Ze heeft wat aardappelen gekookt en probeert een glimlach te forceren. “We maken er het beste van,” zegt ze terwijl ze de tafel dekt. Maar Jan kan de zorgen niet van zich afzetten. Als het zo doorgaat, hoe lang kunnen ze dit dan nog volhouden? Hoeveel dagen kunnen ze nog naar zee zonder iets te vangen? Terwijl hij naar zijn bord staart, vraagt hij zich af of de zee ooit weer zo vol zal zijn als vroeger. De weken verstrijken, en de verhalen over de visserij blijven hetzelfde. Sommigen houden de moed erin, anderen overwegen hun netten voorgoed aan de wilgen te hangen. Maar in de kleine vissersgemeenschap van Hindeloopen blijft de hoop levend, hoe klein ook. Want wie weet, misschien keren de haring en de ansjovis terug. Misschien worden de zeeën weer rustig, en verdwijnen de mijnen en torpedo's uit het water. Tot die tijd blijft de zee een mysterie, een plek van belofte en teleurstelling, van hoop en wanhoop. En de vissers, die hun leven hebben gewijd aan de wateren, blijven uitvaren. Want wat is een visser zonder zee?

“Misschien was het gewoon een foutje”; bakker in IJlst fraudeert met witbrood

In het voorjaar van 1918 heerst er onrust in het kleine stadje IJlst. De Eerste Wereldoorlog is nog in volle gang, en hoewel Nederland neutraal blijft, zijn de gevolgen van het conflict voelbaar tot in de meest afgelegen dorpen en stadjes. Voedsel is schaars, en de overheid heeft strenge regels opgesteld om de schaarse voorraden eerlijk te verdelen. Maar in tijden van nood is er altijd ruimte voor twijfel, en dat geldt ook voor het werk van bakker W.R.

Deze hardwerkende man met een goedlopende bakkerij staat bekend om zijn heerlijke broden. Zijn klanten waarderen hem om zijn vakmanschap en vriendelijk woord, zelfs in deze moeilijke tijden. Maar op een koude ochtend in mei lijkt zijn reputatie een flinke deuk te krijgen. Het begint allemaal met een onverwacht bezoek van de Provinciale Keuringsdienst. Twee mannen in donkere, goed gesneden jassen betreden de bakkerij. Hun ogen scannen de houten toonbank, waar een paar broden van vers deeg liggen uitgesteld. Ze stellen zich kort voor, zonder te veel woorden vuil te maken, en beginnen meteen met hun inspectie. Een weegschaal wordt op de toonbank gezet. Eén van de keurmeesters, een strenge man met een notitieboekje, neemt een brood ter hand.

(bron: Nieuwe Sneeker Courant, 18 mei 1918)

"Dit is witbrood," constateert hij direct. W. "Inderdaad, heren. Mijn klanten vragen erom, en ik heb een kleine voorraad tarwe kunnen bemachtigen. Het is niet veel, maar..." De keurmeester onderbreekt hem. "Witbrood mag onder de huidige verordening alleen worden verkocht als het voldoet aan de voorgeschreven gewichten. Dat weet u toch?" W. slikt en kijkt toe hoe het brood nauwkeurig wordt gewogen. De keurmeesters wisselen blikken. Het gewicht klopt niet. Het brood blijkt lichter dan de regelgeving voorschrijft. De mannen vullen hun notitieboekje en melden dat er proces-verbaal wordt opgemaakt.

Het nieuws verspreidt zich als een lopend vuurtje door IJlst. In een klein stadje als dit blijft niets geheim. W. voelt de ogen van zijn burens in zijn rug prikken als hij die middag zijn bakkerij schoonmaakt. Zijn vrouw probeert hem gerust te stellen. "Iedereen begrijpt dat het moeilijk is in deze tijden. Misschien was het gewoon een foutje." Maar W. weet beter. Hij heeft die ochtend de broden bewust iets kleiner gemaakt om te kunnen besparen op zijn beperkte voorraad tarwemeel. Klanten willen witbrood, maar de hoge prijs en de strenge regels maken het bijna onmogelijk om eraan te voldoen. Hij dacht dat niemand het zou merken – maar nu wordt hij gestraft.

Een paar weken later moet W. zich verantwoorden voor de kantonrechter in Sneek. Hij staat er verloren bij, in zijn nette zondagse kleren, terwijl de aanklacht wordt voorgelezen. Het proces-verbaal vermeldt precies hoeveel lichter zijn brood was dan toegestaan. De kantonrechter benadrukt het belang van eerlijke handel in tijden van schaarste. W. probeert

zichzelf te verdedigen. "Ik wilde mijn klanten tevreden houden," zegt hij. "Mensen hier vragen om witbrood. Ik dacht dat ik ze een dienst bewees. Het was niet mijn bedoeling om iemand te benadelen."

De rechter knikt begrijpend, maar de wet is streng. W. krijgt een boete opgelegd, en zijn naam wordt in de provinciale krant genoemd als waarschuwing voor andere bakkers.

Terug in IJlst gaat het leven verder, maar voor W. is niets meer hetzelfde. Sommige klanten blijven trouw, uit medelijden of omdat ze begrijpen dat hij gewoon zijn best deed. Maar anderen mijden zijn bakkerij, uit angst om ook met de wet in aanraking te komen. W. werkt harder dan ooit om zijn reputatie te herstellen. De gebeurtenis laat diepe sporen na, niet alleen in W.'s leven, maar ook in het stadje IJlst. Het incident staat symbool voor de moeilijke keuzes die mensen moeten maken in tijden van crisis. Het herinnert de inwoners eraan dat zelfs een bakker, die met de beste bedoelingen handelt, tegen de grenzen van de regels kan aanlopen.

Als de oorlog eindelijk voorbij is en het leven zich langzaam herstelt, blijft W. nog jaren bakken in IJlst. Hij vertelt het verhaal van de witbroodzaak niet graag, maar zijn kinderen en kleinkinderen horen het zo nu en dan aan de keukentafel. Het wordt een les over eerlijkheid, maar ook over de strijd om te overleven in moeilijke tijden. In de straten van IJlst is het verhaal van de bakker die "te licht" bakte nog lang onderwerp van gesprek. Het herinnert de gemeenschap aan een tijd waarin alles, zelfs een brood, van levensbelang was.

Om zijn neutraliteit te handhaven en een eventuele invasie te voorkomen, mobiliseert Nederland in augustus 1914 zijn leger en houdt dit tot het einde van de oorlog in 1918 paraat. Ongeveer 200.000 militairen worden gedurende deze periode ingezet om de landsgrenzen te bewaken en de kust te verdedigen.

De mobilisatie heeft een grote impact op de samenleving: soldaten worden langdurig van hun families gescheiden, en de economie moet het stellen zonder veel arbeidskrachten. Tegelijkertijd zorgt de aanwezigheid van militairen in verschillende regio's voor een impuls aan de lokale economieën, maar ook voor spanningen in kleinere gemeenschappen.

Niet iedereen is bereid dienst te nemen. Dienstweigeraars, vaak om religieuze of principiële redenen, staan voor grote persoonlijke dilemma's. Hoewel de wet in beperkte mate ruimte biedt voor gewetensbezwaarden, worden zij vaak streng behandeld. Dienstweigeraars kunnen gevangenisstraf krijgen of tewerkgesteld worden in alternatieve dienstplicht. Hun keuzes zorgen regelmatig voor maatschappelijke discussie en brengen hen in conflict met de overheid en soms ook met hun omgeving.

In september 1915 verschijnt in Nederland een vlugschrift dat later bekend zal worden als het dienstweigeringsmanifest. Hierin verklaren de ondertekenaars dat zij, indien ze tot de militaire dienst geroepen zouden worden, dienst zullen weigeren. Tevens wordt solidariteit uitgesproken met dienstweigeraars. Het manifest wordt veelal in één adem genoemd met mannen als Louis Bähler en Bart de Ligt. Uit in het Instituut voor Sociale Geschiedenis bewaard gebleven correspondentie blijkt echter dat de Friese predikant Leendert de Baan de geestelijke vader is van dit manifest.

DIENSTWEIGERING.
Openbare Vergadering
op **MAANDAG 27 MAART a.s.,**
's Avonds 8¹/₄ uur in „AMICITIA”.
SPREKERS:
P. van der Veen van Sneek, (a.s. Dienstweigeraar),
„Waarom zal ik militairen dienst weigeren?”
J. Wiesebron van Leeuwarden,
„Wie ruiën op”?
ENKA (Mej. A. v. d. Vlies) van Schiedam,
„Dienstwilligheid en Dienstweigering.”
ENTRÉE 10 CENT. DEBAT VRIJ.
Met 't oog op te verwachten groote opkomst, zijn kaarten voor bewijs van
toegang verkrijgbaar gesteld bij: L. BAKKER Wzn., Achterom, Tj. ONOSSEN, Kerk-
gracht, H. van DELDEN, Vischmarktplein, C. RUNIA, Oosterdijk en R. R. WIELENGA
Prinsebuurt.

(bron: Nieuwe Sneeker Courant, 25 maart 1916)

Ook Pieter van der Veen besluit dienst te weigeren. Hij is geboren op 3 mei 1891 in Sneek als vijfde kind van Jolke van der Veen en Jeltje de Vreeze. Pieter gaat aan de slag als typograaf (letterzetter).

Voor een stamvolle zaal in 'Amacitia' in Sneek geeft hij op maandag 27 maart 1916 een lezing met als titel 'Waarom zal ik militaire dienst weigeren?' Pieter wil anarchist zijn zegt hij. *'Anarchist zijn, is anti-militaristisch, omdat de anarchist te volle beseft dat een militair een improductief mensch is, die bovendien leeft ten koste van de productie der andere harde werkers. Het militarisme is dus een druk op de welvaart. Het leidt tot de meest krankzinnige daden – legde Keizer Wilhelm bij de inzwering der recruten in 1892 er niet de nadruk op dat zij bij woelingen enz. hem met lijf en ziel toebehoorden en op bevel hunner meerderen ook op het liefste dat zij op aarde bezaten zouden moeten schieten? Ook in vreedstijd verslinden de leger schatten gelds. Maar ten slotte zijn ze er om te vechten - dan eerst recht vormt het militarisme de bronnen van niet te peilen ellende, welke wij ons thans aanschouwen.'* Pieter vertelt de aanwezigen hoe het militarisme bestreden kan worden. Kerken en vredesbeweging hebben bij hun pogingen om verbetering te krijgen zich tot de Regering gewend *'en daardoor de grootste fout gemaakt die zijn konden begaan.'* Want, zo betoogt hij, de Regering heeft legers nodig en zullen die nooit en te nimmer afschaffen. *'Nee, de strijd tegen het militarisme dient uit het volk zelf te komen, wanneer dat weigert de wapenen te dragen dan is't met het militarisme gedaan. Elk individu moet het gevoel van verantwoordelijkheid voor zijn eigen daden bijgebracht worden – opdat hij leere onderscheiden goed van kwaad – dan zal hij zich niet meer door de generale staven ten doode laten voeren.'* Pieter is zich ervan bewust dat hij de kogel kan krijgen voor zijn dienstweigering, maar hij verkiest liever de kogel van een Hollandse soldaat boven die van een Duitser, Engelsman of Fransman.

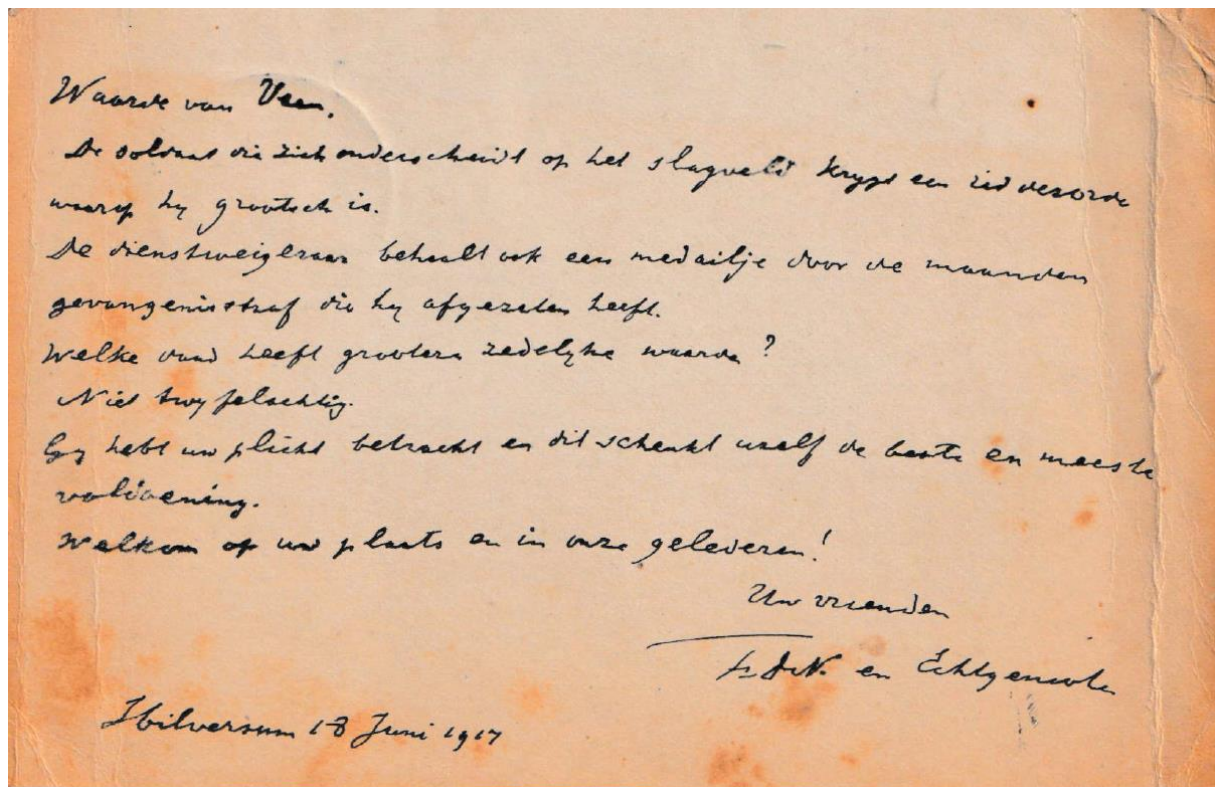
10 juli voldoet hij niet aan de oproep tot inlijving in het leger. Sterker, een dag later staat hij weer op het podium van 'Amacitia', nu om te vertellen hoe hij tot zijn daad om dienst te weigeren is gekomen. Onder meer door de grote tegenstellingen in de maatschappij. *'Grote rijkdom naast de diepste armoede, de grootste overvloed naast honger; aan de eene zijde een kleine klasse die baadt in weelde, genieten kan van alle kunst- en natuurgent, aan de andere zijde een klasse onwetenden al alles ontberenden.'* Om zijn verhalen te vervolgen door te stellen dat zijn daad van dienstweigering dient als protest en als voorbeeld. *Zijn mens-zijn brengt hem tot dienstweigering, de wereld heeft behoefte aan vredesdad in plaats van vredeswoorden.'* 21 augustus wordt hij gearresteerd en overgebracht naar de 'Manege', onderdeel van de Frederik Hendrikkazerne in Leeuwarden. Vervolgens gaat hij op transport naar Amersfoort en vandaar naar het Huis van Bewaring te Utrecht.

Pieter moet zich op 11 oktober 1916 verantwoorden voor de Leeuwarder rechtbank. De rechtbank beschuldigt hem van opruiing door op 11 juli onder de landstormplichtigen een manifest te hebben verspreid, waarin toekomstige militairen opgeroepen werden tot desertie en dienstweigering. Pieter bekent direct dat hij dit manifest heeft verspreid. *'Mijn eenig doel is geweest propaganda tegen het militarisme te maken: niet, om terstond dienstweigeraars te kweken, omdat de dienstweigering een gevolg van een goed gevestigde overtuiging moet zijn.'* Pieter zegt erbij dat dit voor hem een gevoel van blijdschap geeft. De substituut-officier acht het Pieter ten laste gelegde bewezen en eist twee maanden gevangenisstraf. In zijn pleidooi zegt hij: *'Het manifest is wel mooi opgesteld en ik kan mij met het eerste gedeelte volkomen vereenigen. De middelen die beklaagde aanprijst hebben mijn symphatie evenwel niet: ze zijn integendeel sterk af te keuren. Het geschrift draagt wel degelijk een opruiend karakter en*

beklaagde heeft een strafbaar feit begaan. Hij geeft een veel onschuldiger voorkomen aan zijn manifest dan de inhoud werkelijk is. Vooral aan het slot is de inhoud zeer bedenkelijk. Beklaagde is de grootsten vijand van den staat en van de maatschappij, hoewel het mooi is, dat hij daarvoor zoo rond uitkomt. Pieter krijgt als laatste het woord. Volgens hem is er toch geen sprake van een strafbaar feit als *'men zijn medemenschen een ernstig woord toespreekt.'* Dit wordt volgens hem veel te weinig gedaan. Hij komt tot de conclusie dat hij alleen maar waarheden heeft verteld en geen aansporingen tot dienstweigering of verzet heeft gedaan. *'Het optreden tegen hem geeft z.i. weer een eigenaardigen klank aan het woord recht. Veroordeling lijkt hem een onrechtvaardige daad toe,'* aldus de Sneeker Courant.

De eis van twee maanden gevangenisstraf wordt uiteindelijk teruggebracht tot 30 dagen hechtenis en een boete van 30 gulden. Hij zit zijn straf uit in de Strafgevangenis te Leeuwarden. Als hij op 19 december vrijkomt, wordt Pieter opnieuw gearresteerd. Via Amersfoort, komt hij terecht in het Huis van Bewaring in Arnhem. Daar wordt hij nogmaals veroordeeld tot 2 maanden gevangenisstraf. De Krijgsraad doet er op 10 maart 1917 nog een schepje bovenop door hem 1 jaar gevangenisstraf op te leggen, met aftrek van zijn eerder opgelegde straffen.

17 juni 1917 7.30 uur komt hij vrij en vertrekt per trein naar Sneek. *'Er was een menigte volk aan het station, welke echter op v.d. Veen's verzoek afzag van een demonstratie door zang enz.'*, lezen wij in Nieuwe Sneeker Courant. Pieter wordt in een rijtuig met zijn familie naar de 'Toekomst' gebracht waar hij gehuldigd wordt door vertegenwoordigers van de revolutionaire socialistische comités uit Leeuwarden en Sneek. De voorzitter van het Sneker comité huldigt Pieter ten overstaan van een goed bezette zaal in 'Amacitia'. En namens de Franeker groep der Vrije Socialisten krijgt Pieter een boeket bloemen aangeboden. Vervolgens neemt ds. Schermerhorn het woord over het onderwerp *'de pas ontslagen dienstweigeraar'*, waarna Pieter de aanwezigen bedankt voor de hem bereide ontvangst. De feestelijke bijeenkomst wordt afgesloten met de 'socialistenmarsch.' Ook ds. Ferdinand Domela Nieuwenhuis, een van de oprichters van de socialistische beweging, steekt Pieter een hart onder de riem, getuige deze briefkaart die hij hem een dag later stuurt.

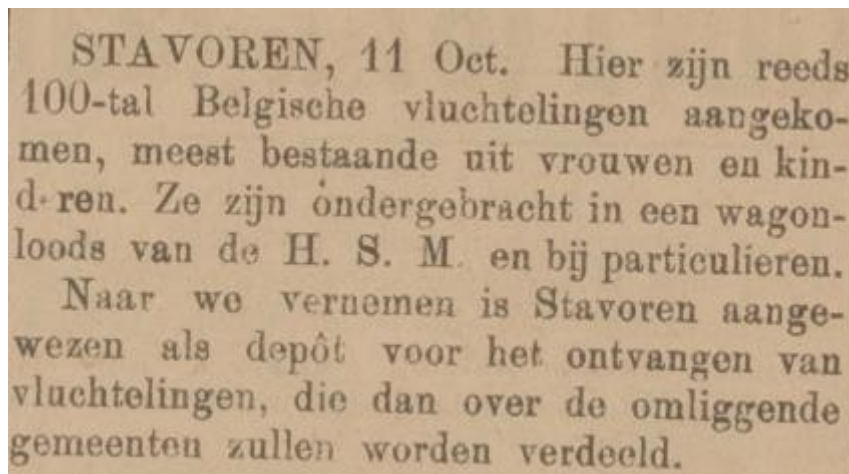
De briefkaart is afkomstig uit de nalatenschap van burgemeester L. Rasterhoff van Sneek, die een grote bewondering had voor Van der Veen.

'Waarde van Veen, de soldaat die zich onderscheidt op het slagveld krijgt een ridderorde waarop hij grootsoek is. De dienstweigeraar behaalt ook een medailje door de maanden gevangenisstraf die hij afgezeten heeft. Welke daad heeft grootere zedelijke waarde? Niet twijfelachtig. Gij hebt uw plicht betracht en dit schenkt uzelf de beste en meeste voldoening. Welkom op uw plaats en in onze gelederen. Uw vrienden FDN. en Echtgenote, Hilversum 18 juni 1917.'

Pieter trouwt op 10 februari 1930 in Sneek met de drie jaar jongere in Harlingen geboren Anna Leeninga. Als commissaris van de in 1904 opgerichte Internationale Anti-Militaristische Vereeniging, blijft hij zich inzetten voor 'de bestrijding van het militarisme in al zijn vormen ten einde langs dezen weg mede te werken aan de opbouw eener samenleving waarin voor geweld geen plaats meer zal zijn.' Hij overlijdt op 27 december 1954 op 63-jarige leeftijd in Sneek.

Vluchtelingen in Stavoren

Wanneer de Duitse troepen dichterbij komen, slaan de eerste vluchtelingen in België op de vlucht. De mensen in de buurt van Antwerpen, en andere steden langs de Belgische grens, nemen hun bezittingen en zoeken beschutting. Voor velen van hen is Nederland het enige veilige toevluchtsoord. Het land is neutraal, en de mensen hopen dat ze daar veilig kunnen zijn. Ze vertrekken te voet, met karren of fietsen. De reis is moeilijk en vaak gevaarlijk. De vluchtelingen die naar Nederland komen, zijn niet alleen mannen en vrouwen, maar ook kinderen, ouderen en zieken die hun huis en leven moeten verlaten. Het is een vermoeiende en slopende reis. De route naar de grens is lang, en hoewel de vluchtelingen weten dat het land waar ze naartoe trekken neutraal is, weet niemand precies hoe het zal verlopen. De grens is niet ver weg, maar de onzekerheid over wat hen te wachten staat, maakt de situatie nog benauwder. De mensen die langs de Belgische grens komen, worden opgevangen in de gastvrije Nederlandse steden en dorpen. De inwoners openen hun huizen, verstrekken voedsel en bieden onderdak. In sommige gevallen worden schoolgebouwen, kerken en andere openbare plaatsen ingericht als tijdelijke opvangcentra. Het is een moeilijke tijd voor iedereen, maar de Belgische vluchtelingen worden met open armen ontvangen.

STAVOREN, 11 Oct. Hier zijn reeds 100-tal Belgische vluchtelingen aangekomen, meest bestaande uit vrouwen en kinderen. Ze zijn ondergebracht in een wagonloods van de H. S. M. en bij particulieren. Naar we vernemen is Stavoren aangewezen als depôt voor het ontvangen van vluchtelingen, die dan over de omliggende gemeenten zullen worden verdeeld.

(bron: Nieuwe Sneeker Courant, 14 oktober 1914)

In tegenstelling tot de vluchtelingen, die per trein in Leeuwarden aankomen om vervolgens ondergebracht te worden bij gezinnen in Friese gemeenten, bereiken 100 mensen Stavoren op 11 oktober op een andere manier, namelijk per boot uit Amsterdam. *'Hier zijn reeds 100-tal Belgische vluchtelingen aangekomen, bestaande uit vrouwen en kinderen. Ze zijn ondergebracht in een wagenloods van de H.S.M. en bij particulieren. Naar we vernomen hebben is Stavoren aangewezen als depot voor het ontvangen van vluchtelingen die dan over de omliggende gemeenten zullen worden verdeeld.'* Ze worden ondergebracht bij particulieren. Onder hen de 29-jarige Joannes Thijs, zijn 26-jarige vrouw Johanna en hun kinderen Maria (6), Joanna Fransisca (4) en de 7 maanden oude Jozef. 100 vluchtelingen op 800 inwoners leidt tot onrust bij de bevolking en het gemeentebestuur. De vluchtelingen worden min of meer gedwongen snel te vertrekken. Het gemeentebestuur zet ze voor het blok. Of direct terug naar België of naar het vluchtelingenkamp in het Gelderse Oldebroek. Ze kiezen voor het laatste.

'De mijn aan den zeedijk'; hoe een buurtschap in Wonseradeel in een ruïne verandert

De Noordzee is een belangrijk strategisch gebied tijdens de oorlog. Duitsland en Groot-Brittannië leggen uitgebreide mijnevelden aan om vijandelijke schepen te vernietigen en handelsroutes te blokkeren. Door stormen, slecht onderhoud, of verkeerd navigeren drijven deze mijnen soms van hun oorspronkelijke locatie af. Hierdoor komen ze terecht in neutrale wateren, waaronder die van Nederland. Aangespoelde mijnen vormeen een directe bedreiging voor de bevolking en scheepvaart. Een voorbeeld hiervan is een incident bij het buurtschap Dijksterburen, vlakbij Pingjum op 22 januari 1915. De Bolswardsche Courant van 24 januari doet hier uitgebreid verslag van. *'De mijn lag zoowat juist aan de voet van den dijk, waar de steenglooijing begint. Onder leiding van een zeeofficier heeft men het booze ding laten springen.'* Alle mogelijke voorzorgsmaatregelen zijn genomen, de vele nieuwsgieringen worden op een grote afstand gehouden. De omwonenden worden gewaarschuwd. Ze moeten hun huizen verlaten en de ramen openzetten.

Onder de mijn worden dynamietpatronen aangelegd met als doel deze te laten verschroeien of te verbranden. Een explosie moet voorkomen worden. Na het ontsteken van het lont wachten de aanwezigen in spanning af, maar er gebeurt niets. *'Weer legde men een schietkanon, toen een geweldige losbarsting, verschrikkelijk – een reusachtige rookkolom, die langzaam afdreef – een dreunen in de lucht, als van een donderslag... De knal is tot in Bolsward te horen, de glazen rammelen in de sponningen.'*

(bron: 'Ver van het Fron't; Friesland en Friezen in de Eerste Wereldoorlog, Kees Banga e.a.)

Glazen zijn stuk, deuren zijn uit de hengels gevolgen, de inhoud van kasten ligt op de grond, pannen van de daken.... wat een verwoesting.' In de dijkglooijing is een gat geslagen met een middellijn van 4 meter en ruim een meter diep *'waar wel een man in kan staan.'* Van de mijn zelf wordt niets teruggevonden. Geluk bij een ongeluk, er vallen geen gewonden en de burgemeester van Wonseradeel zegt toe dat alle schade zal worden vergoed. Die zelfde dag voelen de inwoners van Sneek opnieuw een schok. Vermoedelijk is er nog een mijn ontploft *'daar in Stavoren een hevige ontploffing werd waargenomen, zoodat aan de militairen, die juist met de veerboot naar Enkhuizen waren vertrokken werd gecommandeerd de boot te verlaten en de reis niet voort te zetten.'*

In de Eerste Wereldoorlog ontstaan er steuncomités als reactie op de vele menselijke tragedies die zich aan het front voordoen en de gevolgen van de oorlog voor de civiele bevolking. Deze comités spelen een cruciale rol in het verlichten van de nood onder de vluchtelingen, soldaten en andere oorlogsslachtoffers.

(bron: Friso 29 augustus 1914)

Het steuncomité in Workum is hier een goed voorbeeld van: het is een netwerk van mensen die hun handen uit de mouwen steken om mensen in nood te helpen. Veel mensen uit Workum bieden hun hulp aan de vluchtelingen, vaak door hen onderdak te bieden of hen van voedsel en kleding te voorzien. Het Workumer steuncomité speelt hierin een belangrijke rol, omdat ze de nodige middelen mobiliseren om deze mensen te helpen. Naast de vluchtelingen zorgen het steuncomité ervoor dat de Nederlandse soldaten die aan het front vechten, in ieder geval materiële steun krijgen. Het is voor hen van groot belang om niet alleen materiële hulp te ontvangen, maar ook morele steun vanuit de gemeenschap. Dit wordt gerealiseerd door het inzamelen van fondsen en het sturen van voedselpakketten. Het comité doet de volgende oproep: *‘Naar aanleiding van een tweede oproep eenigen tijd geleden verzonden door bovengenoemd Comité om geldelijken steun, doen wij hierbij een oproep op de offervaardigheid onze ingezetenen, die niet door de Crisis getroffen zijn. Eene collecte kwam ons minder gewenscht voor. Ondergetekenden zijn echter nader bereid giften tot maandag 2 november as. in ontvangst te nemen. Namens het Steuncomité Workum P. Gaastra, voorzitter, J.J. de Jong, Penningmeester, Hotze Zijlstra, Secretaris.’*

In 1917 doen zij nogmaals een oproep aan de ingezetenen van Workum. *‘Waarschijnlijk zullen de huisvrouwen ook hier in Workum wel eens persoonlijk ondervonden hebben wat het beteekent als het een of andere onontbeerlijk artikel, hetzij aardappelen, zeep, petroleum of wat dan ook in het geheel niet meer te verkrijgen is. En toch betrekkelijk is alles is alles telkens wel weer zoo wat*

terecht gekomen. Dwaas zou het zijn te vertrouwen, dat dit ook in de toekomst steeds zal gebeuren. Dat kan en mag niemand doen. Integendeel, alles wijst er op, dat de bezwaren en moeilijkheden zullen toenemen en eindelijk voor alle huisvrouwen onoverkomelijk zullen worden.'

Daarom wil het comité een grote coöperatieve keuken oprichting voor de hele stad. Hiervoor roept het de bevolking op om 26 maart naar een vergadering te komen in lokaal Rehoboth, 'alwaar gelegenheid zal worden gegeven deze zaak verder te bespreken en zoo mogelijk onderling te overleggen hoe men de samenwerking wil regelen.' Het steun comité is dan trouwens uitgebreid ten opzichte van twee jaar eerder. Het bestaat nu uit Jhr. J. Quarles van Ufford (ere-voorzitter), P. Gaastra (voorzitter), R.F. de Boer (secretaris), F. Tolsma (penningmeester) en J. Flapper, P. Haytema, H. Runia, W. de Vries Hz. En U. Zwolsman.

Klompbons.

Woensdag 25 Sept. 1918 zullen op de gewone plaats en uren van de uitreiking der broodkaarten, **Klompbons** verkrijgbaar zijn voor hen, die daarvoor in aanmerking komen (inkomens H.O. Kohier 1918 van f 1200 en lager.)

	Mannen.	Vrouwen.	Jeudige personen.	Kinderen.
De klompen kosten hoogstens voor	f 1.40	f 1.25	f 0.95	f 0.75
De toeslagbon heeft een vaste waarde van	f 0.60	f 0.55	f 0.45	f 0.35
De koper past dus hoogstens contant bij	f 0.80	f 0.70	f 0.50	f 0.40

Het Steuncomité Workum.

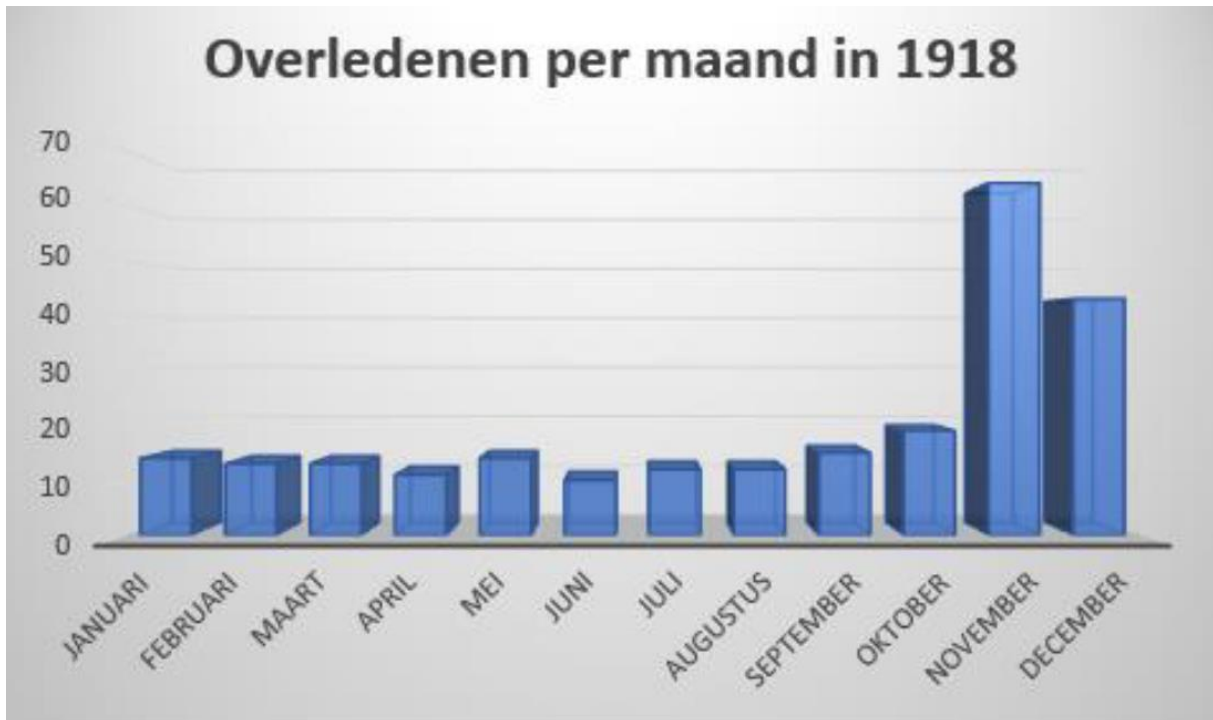
(bron: Friso 21 september 1918)

De zwarte herfst van 1918 in Wijmbritseradeel

Het is eind november 1918 als een vreemde stilte over de dorpen van Wymbritseradeel neerdaalt. De gebruikelijke levendigheid van de najaarsmarkten en de bedrijvigheid op de boerderijen wordt vervangen door een beklemmende rust. In de dorpen zoals IJlst, Woudsend en Hommerts verspreidt zich een onzichtbare vijand: de Spaanse griep. De Spaanse griep breekt uit tijdens de laatste maanden van de Eerste Wereldoorlog. Door de massale mobilisatie van troepen, slechte sanitaire omstandigheden in loopgraven en militaire kampen, en het constante reizen van soldaten, verspreidt het virus zich razendsnel. De griep komt met schepen en treinen, gedragen door reizigers en terugkerende arbeiders ook in Wijmbritseradeel. Binnen enkele weken zijn de straten verlaten, de schoollokalen leeg, en de kerkbanken dun bezet. Het hele gebied lijkt stil te staan, terwijl het virus huishoudt.

Op een koude novemberdag zit Hylke de Jong, een 14-jarige boerenzoon uit het dorpje Oosthem, naast het bed van zijn moeder. Mevrouw De Jong, die altijd sterk en onvermoeibaar is geweest, ligt met koorts en hoestbuien te vechten voor haar leven. De boerderij draait inmiddels op halve kracht; de knechten zijn ziek en de koeien moeten nog gemolken worden. Als ook Hylke's jongere zusje Maartje ziek wordt, valt de zorg voor het gezin op zijn schouders. De kerkklokken luiden die maand vaker dan normaal, en Hylke weet wat dat betekent: weer een familie die een dierbare heeft verloren. In IJlst is het beeld hetzelfde. De houtzaagmolen draaide minder vaak, en de grachten die normaal vol zijn met schuiten blijven leeg. De enige huisarts in de omgeving, werkt dag en nacht om de zieken te bezoeken. Hij heeft al gauw door dat hij niet iedereen kan helpen. Het ziekenhuis in Sneek zit vol, de medicijnen zijn schaars. De burgemeester stuurt brieven naar de provincie om hulp te vragen. "De situatie in Wijmbritseradeel is ernstig," schrijft hij. "We hebben artsen, medicijnen en voedsel nodig." De reactie blijft uit, omdat ook elders in Friesland de situatie kritiek is.

Toch is er ook een gevoel van saamhorigheid. In Woudsend besluiten vrouwen een soepkeuken op te zetten voor zieke gezinnen. De hervormde kerk opent een extra slaapzaal voor zieken, en jongeren helpen met het inzamelen van hout voor de kachels. In Oosthem gaat het echter mis als Hylke's moeder het gevecht tegen de griep verliest. Op een koude ochtend in december moet hij samen met zijn vader de kist dragen naar het kerkhof. "Ze was een sterke vrouw," fluistert zijn vader tijdens de begrafenis, terwijl tranen over zijn verweerde gezicht stromen.

(bron: www.allefriezen.nl)

In januari 1919 begint de griep af te nemen, maar de gevolgen zijn nog maandenlang voelbaar. Veel gezinnen hebben familieleden verloren, en de economie heeft een flinke klap gekregen. Boerderijen staan op het punt failliet te gaan door het gebrek aan arbeidskracht. In de gemeente worden plannen gemaakt om de gemeenschap er weer bovenop te helpen. De burgemeester richt een noodfonds op, en dorpsbewoners komen samen om elkaar te steunen. Er worden herinneringsdiensten gehouden voor de overledenen, en de kerkklokken luiden niet langer voor nieuwe sterfgevallen, maar om hoop te geven. Hylke de Jong groeit op met het verlies van zijn moeder als een blijvende herinnering aan de donkere herfst van 1918. Hij neemt uiteindelijk de boerderij over van zijn vader en vertelt zijn kinderen vaak verhalen over die tijd.

De Spaanse griep laat een diepe indruk achter in Wijmbritseradeel. Het is niet alleen een tijd van verlies, maar ook een periode waarin mensen laten zien wat saamhorigheid betekent.

Geraadpleegde bronnen

- www.allefriezen.nl
- 'Wie naar het zwaard grijpt, zal door het zwaard vergaan ' De Friese predikant Leendert de Baan, regisseur van het dienstweigeringsmanifest door Kees Bangma
- www.oorlogsbronnen.nl
- Bolswardsche Courant
- Nieuwe Sneeker Courant
- Friso
- Archief distributiebedrijf Baarderadeel, 1916-1919
- 'Ver van het front'; Friesland en de Friezen in de Eerste Wereldoorlog door Kees Bangma ea.